

Verloren in de tijd. Een onderzoek naar de identiteit van Anna van Mehetz, gouvernante van René van Chalon

door

CORA VAN BEEK

Inleiding

In de Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk te Breda werden tot in de zestiende eeuw leden van ons huidige vorstenhuis begraven. Onder hen bevonden zich Hendrik III van Nassau en zijn tweede gemalin Claudia van Chalon. Ook hun enige zoon René, de eerste prins van Oranje (1519-1544), kreeg hier zijn laatste rustplaats. Leden van hun hofhouding lieten zich graag in dezelfde kerk begraven.

Wellicht is het minder bekend dat de gouvernante van René van Chalon, Anna van Mehetz, in deze kerk werd begraven. In feite is René door deze gouvernante opgevoed, want René's moeder overleed in 1521 toen hij nog maar nauwelijks twee jaar oud was. Dit onderzoek probeert meer duidelijkheid te geven over de identiteit van deze vrouw.

De meest recente historische studies over de functie van gouvernante concentreren zich op de achttiende en de negentiende eeuw, zoals de studie van Pinke over de situatie in Duitsland en de dissertatie van Huisman over de gouvernante in Nederland.¹ Het is bijzonder dat we deze functie in de Nederlanden al terugvinden aan het begin van de zestiende eeuw. De Nassau's spiegelde zich echter graag aan de andere adellijke en koninklijke geslachten in Europa. Vooral aan het Franse hof had de functie van gouvernante zich al vroeg ontwikkeld. De Franse invloed zal in deze bijdrage duidelijker worden.

De jeugdijaren van René van Chalon

René (Renus), graaf van Nassau, werd op 5 februari 1519 geboren binnen het kasteel van Breda uit het tweede huwelijk van Hendrik III van Nassau (1483-1538) en Claudia van Chalon (1498-1521). Het huwelijk van Hendrik III en Claudia van Chalon was op 24 april 1515 voltrokken. René was het tweede kind van zijn ouders. Eerst kregen zij namelijk een dochter die geboren werd te Diest, maar die reeds op jeugdige leeftijd overleed.² René, die al op tweejarige leeftijd zijn moeder moest missen, groeide bovendien op zonder vader. Deze reisde namelijk in de jaren 1523 tot 1530 door Europa in zijn functie van diplomatiek gezant en kamerheer van keizer Karel V (1500-1558).

Tijdens zijn afwezigheid kon de kleine graaf van Nassau beschikken over een eigen hofhouding van twintig personen. In eerste instantie werd hij verzorgd door zijn voedster en min Janne Zeest. Zij stond onder toezicht van René's gouvernante, die op haar beurt weer verantwoording af moest leggen aan Walburg, gravin van Wied,

die door Hendrik was aangesteld om toezicht te houden op de hele entourage rondom René. Gravin Walburg was de dochter van de zuster van graaf Hendrik. Het hoogste gezag op het kasteel van Breda tijdens de afwezigheid van Hendrik berustte echter bij de heer en vrouwe van Ymmerseele. Deze vrouwe voerde een grootse staat en beschikte bijvoorbeeld over drie kameniers.³

René zelf beschikte zeker vanaf het jaar 1525 over vier pages die tegelijk met hem werden opgevoed en zijn speelkameraadjes waren: een jongen uit het grafelijk geslacht van Van Horne, uit het geslacht De Barbanson en twee jongens aangeduid met de namen Frédéric en Philips. Een jaar later komen daar nog drie pages bij: Roggendorff, Nout Jardin, en Vytus.⁴ Zij kwamen uit de Nederlanden, Duitsland en Lotharingen. Het was de hoogst denkbare eer voor de zonen van de adel om dezelfde opvoeding te genieten als de zoon van de heer van Breda die zulke hoge posities bekleedde aan het Bourgondische hof.

Vanaf 1525 volgden de jongens gezamenlijk onderwijs. Op het kasteel werd de hondenkamer verbouwd tot leslokaal en de Bredase kanunnik Otto van Galen werd aangesteld als hun leraar. Otto van Galen kwam voort uit een creatieve, actieve Bredase familie. Zijn vader, die ook Otto heette, was beeldhouwer en organiseerde processies en ommegangen. Zijn broer Willem van Galen maakte nog meer carrière in de kerk en bracht het tot deken. Samen met deze broer zou hij ver voor zijn dood in 1557 een fonds oprichten voor de verzorging van armen.⁵

1. René van Chalon (knielend) ca. 17 jaar oud. Niervaartretabel, Breda's Museum

René kreeg nu een gedegen, op militaire leest geschoeide opleiding. Daarbij lag het accent op paardrijden, op jagen en op wapenoefeningen zoals schermen en schieten. Ook fysiek werden de jongens goed getraind, hetgeen hen van pas zou komen in toernooivechten.

Ook werd veel aandacht besteed aan de studie van het Latijn en het Grieks. Otto van Galen onderwees deze klassieke talen. Daarnaast was er uiteraard ook Franse les: het Frans was immers de voertaal aan het hof. Tevens waren geschiedschrijven, brief- en dichtkunst en niet te vergeten de danskunst van groot belang voor de toekomst van de jonge edelen.

Hij krijgt vanaf 1529 een gouverneur toegewezen: Charles de Carondelet, Heer van Potelles. Wellicht gebeurde dit op advies van Philibert van Chalon, in wiens correspondentie Charles de Carondelet, Chevalier, Seigneur de Potelles, vernoemd wordt.⁶ Met het aantreden van deze gouverneur gaat gouvernante Anna met pensioen.

De hoftaal was dus grotendeels Frans, zijn gouverneurs en gouvernante waren Franstalig en zijn familie was Frans. Hij beheerste deze taal zeer goed en hield van poëzie. Een collectie van minnedichten voor zijn echtgenote Anna van Lotharingen is bewaard gebleven.⁷

Hieronder een voorbeeld:

Dizain

Este au moyen d'une grande amytie
Ou par raison de grande inimitie
Que dessus moy crainétz iecter tes doux yeulx
Car cela peult venir de lung des deux
Par ce que loeil est du cueur la fenestre
Et le profond du desir fait congnoistre
Dont cil qui veult sa passion couvrir
Ou son cueur tend ses yeulx craint descouvrir
Si le premier o malheur tres heureux
Si le dernier o malheur malheureulx

Tiental

Is dit ene uiting van vriendschappelijckheid
Of komt het voort uit pure vijandschap
Dat jij voor mij je lieve ogen sluit?
Want dat kan 't gevolg zijn van een van de twee
Het oog is immers het venster van het hart
Het reflecteert de roerselen van de ziel
Van wie zijn hartstocht niet bekennen wil
Of vreest dat het zijn zielepijn verraadt
Het eerste is in-gelukkig ongerief
Het tweede ongelukkig ongerief

Anne van Mehetz, gouvernante van René van Chalon

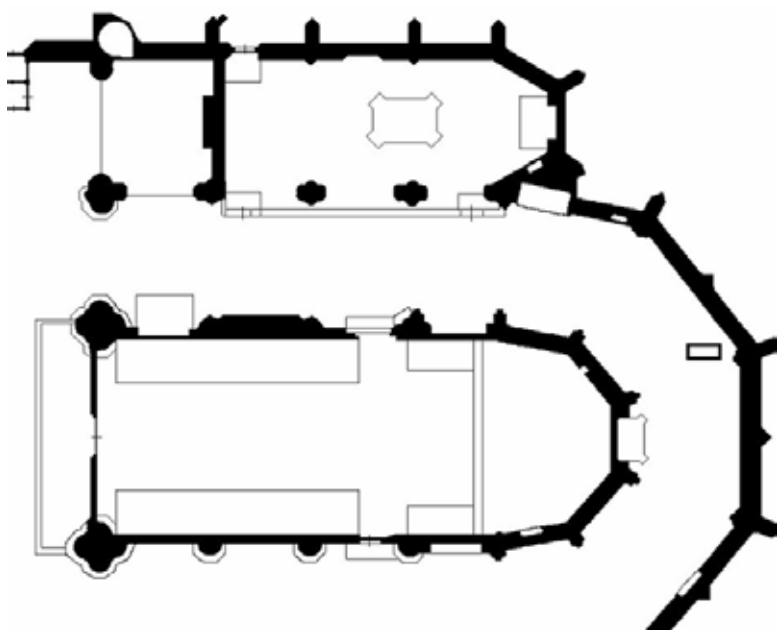
Tussen 1521 en 1529 berustte de verantwoordelijkheid voor de opvoeding van René zeker bij zijn gouvernante Anna van Mehetz. Binnen het Bredase hof genoot zij een status vergelijkbaar met de vrouwe van Ymmerseel, die met haar man het algehele toezicht op het kasteel had. Een aantal posten uit de rekeningen van graaf Hendrik III van Nassau hebben op deze twee vrouwen betrekking. Zij kregen beiden 60 el laken om kleding van te laten maken en een toelage van 6 Rijnse guldens per maand. Anna beschikte net als Ymmerseel over eigen vrouwelijk personeel dat jaarlijks zes el laken kreeg. Hun namen waren Gielette en Marie. In rentmeesterrekeningen werd de gouvernante aangeduid als 'jouffrou van Ponnoye'.

Een andere vermelding over deze Anne vinden we terug in de rekeningen over het jaar 1525 door rentmeester Hendrik Montens: *Betaelt jouffrou Anna van Mehetz, geheyten van Ponnoye, wylen governante van René Mons. 200 gl. lyfpensioen.*⁸

Alles duidt erop dat gouvernante Anna zich blijvend in Breda gevestigd had. Zij kreeg een mooi lijfpensioen van graaf Hendrik voor een onbekommerde oude dag. Met 200 Rijnse gulden was haar inkomen het vijfvoudige van dat van een ambachtsman in die periode. Verder liet zij na haar dood jaargetijden uitvoeren voor haar zielenheil door de kapelaans en de kanunniken verbonden aan de Bredase Onze Lieve Vrouwekerk. Bij de kapelaans met de naam Meths, bij de kanunniken onder naam Mehetz, beide op 27 september en beiden met de titel van domicella (adellijke dame).⁹ De kapelaans noteerden hierbij het jaar 1529. Op haar zerk staat 1531 wat betrouwbaarder overkomt. De kapelaans noteerden vaak in hun register het jaar dat het jaargetijde was gesticht en niet het overlijdensjaar.¹⁰ Ook in de rentmeesterrekeningen van de heer van Breda werd het jaar 1531 genoteerd voor haar overlijden.¹¹

Beschrijving en bijzonderheden van de grafzerk en het familiewapen.

In de kooromgang van de Grote kerk ligt nog steeds de grafzerk van gouvernante Anna van Mehetz.

2. Rechts in kooromgang van de Grote kerk de huidige plaats van de zerk van Anna van Mehetz

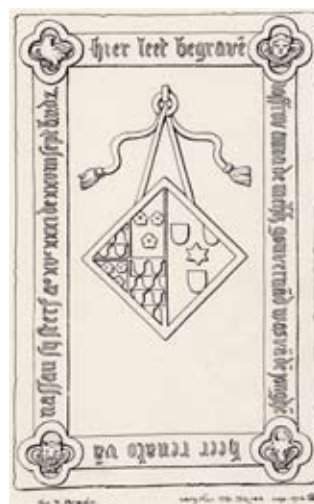
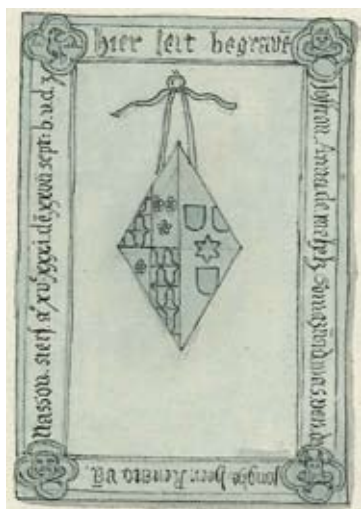
3. Foto van de zerk van Anna van Mehetz (Grote kerk H. Kuiper)

Meer hovelingen lieten zich hier begraven, dicht bij de laatste rustplek van hun heer. Zo liet de kamerheer van graaf Hendrik III zich hier in 1550 begraven evenals Nicolaas Vierling, rentmeester van de Nassaus. Zijn epitaaf herinnert daar nog aan.¹²

Volgens de studie van Van Wezel is de zerk van Anna een goed voorbeeld van een traditionele laatgotische wapenzerk. Op de hoeken staan zoals bij veel andere zerken de symbolen van de vier evangelisten in vierpassen. Ze staan daar afgebeeld in een traditionele volgorde: linksboven Johannes (arend), rechtsboven Mattheus (engel), Lucas (stier) en tenslotte Marcus (leeuw).

De zerk heeft bescheiden afmetingen: 144 x 72 x 11 cm. Dit is misschien een indicatie voor de bescheiden lengte van deze dame, maar zeker een indicatie voor haar sociale status. Hoe groter en duurder het grafmonument, hoe belangrijker de overledene. De symbolen van de evangelisten op de hoeken zijn eigenlijk te groot voor deze zerk. De steenhouwer heeft waarschijnlijk een mal gebruikt die bestemd was voor grotere zerken. Andere zerken waren minstens 170 cm lang.

Tussen de evangelisten is tussen twee gegraveerde lijnen de randinscriptie aangebracht in gotische letters. De tekst luidt als volgt: *Hier leet begraven joffrou Anna van Mehetz, gouvernand was van den jonghen heer Renato van Nassau, sij sterf anno 1531, de 28e septembris, bid voor der ziele.*

4. Tekening van de zerk door baron d'Yvoy in een handschrift uit 1784 (Kon. Nederlandsch Genootschap van Geslacht- en Wapenkunde)

5. Tekening van de zerk (Steenkamp 1923)

In het midden hangt een ruitvormig schild aan een koord. Aan het begin van de zestiende eeuw kwam de gewoonte op om vrouwen een ruitvormig schild te geven.¹³ Daarbij maakte het niet uit of de vrouwen gehuwd of ongehuwd waren. Pas in de achttiende eeuw zou dit anders worden en zou het ruitvormige schild voorbehouden blijven aan ongehuwde vrouwen. Gehuwde vrouwen kregen vanaf die tijd een ovaalvormig schild. In het geval van Anna van Mehetz zegt haar schild dus niets over haar huwelijks staat. De tekening van Steenkamp van het koord en het wapenschild is overigens niet helemaal kloppend.¹⁴

6. Detail van de zerk: wapenschild met o.a. 'vair' patroon (Foto W. van de Garde)

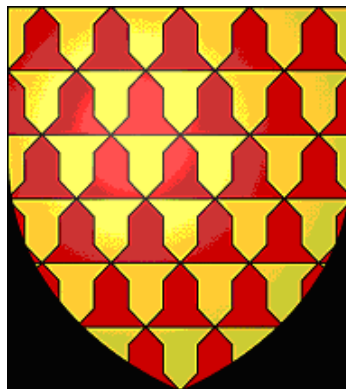
Het familiewapen van René's gouvernante zoals afgebeeld op haar grafzerk, bestaat uit twee delen. Aan de rechterkant (voor de kijker is dat links) staan twee wapens afgebeeld in vier delen. De delen 1 en 4 bestaan uit een 'vair' patroon. Dit was de heraldische afbeelding van een pelsdierpatroon. Steenkamp maakte er op zijn tekening van de zerk 'tegenvair' van. Dit is een patroon waarbij de voetjes van de klokjes tegen elkaar staan. Op de zerk staat duidelijk het gewone 'vair' aangegeven. In de delen 2 en 3 staan telkens drie vijfbladen. Aan de linkerkant (voor de kijker rechts) staat een ster omgeven door drie schildjes. De ster werd gebruikt om verschillende takken van een familie te onderscheiden, soms ook voor bastaardtakken.

Toewijzing van het wapenschild aan het geslacht De Bauffremont

Het wapenschild op de zerk kan worden gekoppeld aan het Franse adellijke geslacht De Bauffremont. Deze familie voerde van oudsher het vair-patroon in haar wapen. Sinds zij in 1383 een huwelijkse band kregen met het geslacht Vergy, gaan ze ook de drie vijfbladen voeren. Door ditzelfde huwelijk komt de heerlijkheid Charny in hun bezit. In hun wapen stond de zespuntige ster en de drie zilveren schildjes.

7. Wapen Pierre de Bauffremont (1397-1472 Ridder van het Gulden Vlies in 1430 (bron: <http://www.heraldique-europeenne.org>)

8. Oudste wapen van geslacht Bauffremont met vair-patroon

De gouvernante moet een familierelatie hebben gehad met Pierre De Bauffremont (1400-1472), die het bovenstaande wapen voerde. Net zoals de Nassau's onderhield hij intensieve betrekkingen met de Bourgondische hertogen en had ook zijn machtsbasis in het oostelijk deel van Frankrijk. Hij werd schout van Bourgondië en in 1430 opgenomen in de door de Bourgondische hertogen gestichte Orde van het Gulden Vlies. Als bewijs van de goede relatie trouwde graaf Pierre in 1448 met Maria, een bastaarddochter van hertog Philips de Goede. Als Anne voortkwam uit deze familie moet ze daar, gezien de hoge status van het geslacht Bauffremont binnen het Bourgondische gebied, zeer trots op zijn geweest.¹⁵

9a Pierre de Bauffremont te paard. (<http://chatel-medieval.fr>)

9b Portret van Pierre Bauffremont, ridder van de Orde van het Gulden Vlies (<https://altesses.dnsalias.net>) (Een foto is aanwezig bij V.A.K.B. te Brussel)

Er zijn geen directe bewijzen buiten het wapenschild dat Anna van Mehetz uit dit geslacht voortkwam en we kunnen alleen twee hypothesen formuleren. De meest waarschijnlijke hypothese is dat ze een dochter is van Antoine, een bastaardzoon van Pierre de Bauffremont. Deze erfde de heerlijkheid Saulx van de eerste vrouw van zijn vader, die Anna van Saulx heette. Binnen deze heerlijkheid lag het plaatsje Meix, wat mogelijk verbasterd is tot Mehetz of Methz. Hij kan de goederen echter niet nalaten aan zijn eventuele nakomelingen. Pierre de Bauffremont gaf namelijk uitdrukkelijk de wens te kennen dat na zijn dood het bezit zou terugkeren bij de familie De Saulx.

Anna werd daarnaast in de rekeningen van rentmeester Montens aangeduid als juffrouw van Pannoie.¹⁶ De familienaam Pannoie was niet te traceren. Misschien is het een verbastering van Lannoy en dan zou het in de richting wijzen van het geslacht Lannoy. In de vijftiende eeuw vervulden telgen uit deze familie functies voor de Bourgondische hertogen. Zoals een Jan van Lannoy die tussen 1448 en 1462 stadhouder was van Holland en Zeeland. Hun wapen met drie leeuwen komt op de zerk in de Grote kerk echter niet voor.

9c Ten noord-westen van Dijon ligt het plaatsje Le Meix (met ster)

Hoe kwam Anna in het Bredase hof terecht?

Het was gebruikelijk dat na een afgesloten adellijk huwelijk de vrouw enige hofdames meenam uit haar eigen streek om haar te ondersteunen en gezelschap te houden. Zo nam Anna van Saksen, de tweede echtgenote van Willem van Oranje, in 1561 drie hofdames mee uit Duitsland. Deze dames zouden snel weer terugkeren naar Duitsland, onder meer omdat ze er niet aan konden wennen zoveel gekust te worden. De volgende en een na laatste echtgenote van Willem, Charlotte de Bourbon, nam twee hofdames mee uit Frankrijk¹⁷

In het geval van Anna van Mehetz zou het logisch zijn dat ze meekwam in de entourage van Claudia van Chalon. Deze huwde in 1515 graaf Hendrik III van Nassau en in 1519 kregen zij René als zoon. Claudia werd vanaf 1507 opgevoed aan het Franse hof. Daar moet zij zeker kennis hebben gemaakt met het fenomeen gouvernante. Sommige van de gouvernantes van Franse koningskinderen zijn beroemd geworden. Zo was daar Claude de Clermont die na 1563 hun gouvernante werd. Zij

sprak Grieks en alle voorkomende buitenlandse talen en was ingewijd in alle wetenschappen. Als jonge, adellijke weduwe kreeg zij hiermee een passende functie.

De families Bauffremont en Chalon waren bovendien door een huwelijk met elkaar verbonden. De grootmoeder van Claudia van Chalon was een Antoinette De Bauffremont.

Conclusie en epiloog

Anna van Mehetz was één van de eerste gouvernantes in de Nederlanden. Zij had banden met de adellijke familie De Bauffremont. Waarschijnlijk is ze in 1515 als hofdame meegekomen in het gevolg van Claudia van Chalon, de tweede echtgenote van graaf Hendrik III van Nassau. Anna bleef waarschijnlijk tot 1525 verantwoordelijk voor de opvoeding van René van Chalon. Van zeer jongs af aan kreeg hij zijn opvoeding hiermee in het Frans. Daarna werd deze taak overgenomen door de Bredase kanunnik Otto van Galen. In 1527 kreeg René een gouverneur in de persoon van Charles de Carondelet.

Bij de Nassaus raakte hierna het instituut gouvernante ingeburgerd. De kinderen van Willem van Oranje kregen ook weer een Franstalige gouvernante in de persoon van Jehenne de Hennijn.¹⁸ Zij moet afkomstig zijn geweest uit de familie De Hennin de Bossu, een uit Henegouwen afkomstig Franstalig adellijk geslacht.¹⁹

Deze traditie bleef bestaan tot in de negentiende en twintigste eeuw. Bij Koninklijk Besluit van 1 februari 1886 werd de Engelse miss E. Saxton Winter als gouvernante van prinses Wilhelmina aangesteld. Haar kleindochter Beatrix had nog een gouvernante in de persoon van mevr. De Beaufort.

De kinderen van prins Willem-Alexander en prinses Maxima lijken het zonder gouvernante te kunnen stellen en kunnen het af met een kindermeisje. Waarmee aan een traditie van bijna 500 jaar een einde is gekomen.

- ¹ Huisman, G., *Tussen salon en souterrain : gouvernantes in Nederland 1800-1940* (Amsterdam 2000). Hardach-Pinke, I. *Die Gouvernante. Geschichte eines Frauenberufs* (Frankfurt am Main 1993).
- ² Van der Eycken, M., 'Diest en Oranje' in: *Diest en het Huis Oranje-Nassau. Vrienden van het Stedelijk Museum en Archiefdienst* Diest (Diest, 1983).
- ³ Mijnsen, D. C. J., 'René van Chalon' in: *Jaarboek 'de Oranjeboom'* nr. 4 (1951) p. 75-94. Mijnsen heeft als voorname bron de rekeningen van de rentmeester van de Nassaus: Hendrik Montens. Deze rekeningen zijn alleen overgeleverd in een gedeeltelijk afschrift uit de zeventiende eeuw van Havermans. Deze afschriften berusten in het stadsarchief van Breda. Mijnsen geeft alleen geen verwijzingen naar inventarisnummers of folio's. In de voetnoten zal zoveel mogelijk verwezen worden naar de goede inventarisnummers en foliëring. Een andere biografie van René van Chalon: C. van Beek, 'Heer en Veldheer: Reynaert van Nassau, par la Grâce de Dieu, Prince d'Orange' in: *Parade, Tijdschrift voor militaire bedrijfskunde*. (KMA), (Breda 1997) nr. 3.
- ⁴ SAB Afd. IV, 1 (Collectie Havermans) nr. 514 fol. 331 en 335. De pages, aangeduid in de rekeningen als 'jongers' krijgen dan geld voor kleding.
- ⁵ Cerutti, F.F.X., 'Gegevens over Bredase kunst en kunstenaars in de zestiende eeuw' in: *Jaarboek 'de Oranjeboom'* 13 (1960) p. 27-30. SAB Afd. IV,1 (Collectie Havermans) nr. 514 fol. 310. Rekening 1525-1526. *De honden camer opte borch is nu gemaect tot den schole voor myns genedigen heeren sone René mons. en syne pagien*.
- ⁶ Robert, U., *Philibert de Chalon, Prince d'Orange, Vice-Roi de Naples* (Paris, 1902) 2 delen dl. 1 p. 187. SAB, Afd. IV,1 (Collectie Havermans) nr. 514 fol. 337. In het jaar 1529 werd in de rekeningen *de heere van Potellen* voor de eerste keer genoemd als gouverneur.
- ⁷ KB Den Haag, Handschriften 73 J 54.. Met dank aan C. Eimermann voor de hulp bij de vertaling van dit Franse gedicht en andere teksten. Zie ook het artikel van Korteweg in dit zelfde jaarboek.
- ⁸ Mijnsen (1951) p. 80. SAB Afd. IV, 1 (Col.. Havermans) nr. 514 fol. 337. Afschrift van rekening van rentmeester Montens over het jaar 1529.
- ⁹ Gooskens, F., Tekstuitgave van de Bredase necrologia op: website van Stadsarchief (Breda, 1998). Obituarium kapelanen: [AKAPB430] *Domicellae Annae de Meths* 10 st. 1527. Obituarium kanunniken: [AKANB0701] *Obitus domicelle Anna van Mehetz* 28 st. *pro ministris* 1 st. *capellanis* 11 st.
- ¹⁰ Gooskens, F., Pestepidemieën in Breda tijdens de middeleeuwen (1382-1535) in: *Jaarboek 'de Oranjeboom'* nr 39 (1986) p. 24.
- ¹¹ SAB, Afd. IV,1 (Collectie Havermans) nr. 514 fol. 348. *Joffrouwe Anna van Methetz geheyten van Ponnoye wylen gouvernante van myns genedigen Heere sone René monsieur den hyfspensioen van 100 gulden. Is overleden den 1 october 1531*.
- ¹² Van Wezel, G.W.C., *De Onze-Lieve-Vrouwekerk en de grafkapel voor Oranje-Nassau te Breda* (Zwolle, 2002) p.331 en 335-336. De zerk van Mehetz staat beschreven op p. 171 met een foto.
- ¹³ Pama, C., *Rietstaps handboek der heraldiek* (Leiden 1987) p. 29. In dit boek wordt voor verdere studie verwezen naar: R.T. Muschart, 'De schildvorm van wapens voor vrouwen' in: *de Nederlandsche Leeuw* (1932) kol. 351.
- ¹⁴ Steenkamp, J.C. *De Grafzerken in de Grote of Onze Lieve Vrouwekerk te Breda*. ('s-Hertogenbosch, 1923) plattegrond
- ¹⁵ Rolland, H.V., *Planches de l'Armorial Général de J.B. Rietstap* (Den Haag 1938). Hierin het wapen van Bauffremont-Charny uit de Franche-Comté. Chenaye-Desbois, Badier: *Dictionnaire de la Noblesse; le Tableau Généalogique et Historique de Maisons Souveraines de l'Europe* (dl II) Parijs 1863 p. 518 en dl V (Parijs 1864) p. 205. Wilhelm Karl Prinz von Isenburg: *Europäische Stammtafeln, Stammtafeln zur Geschichte der Europäischen Staaten*. (Marburg 1975) Band XIII Tafel 39 en pag. 40.
- ¹⁶ Mijnsen (1951) p. 80-81. Mijnsen verwijst naar haar als Anna de Lannoye. In de rekeningen zoals gekopieerd door Havermans was alleen de naam 'Ponnoye' terug te vinden.
- ¹⁷ Delen, M.A., *Het hof van Willem van Oranje* (Amsterdam 2002) p. 113-115.
- ¹⁸ Herben, M., 'Het kerkhof van het oude Niervaart' in: *Jaarboek 'de Oranjeboom'* nr. 60 (2007) p. 284. Op 12 juni 1558
- ¹⁹ Delen (2002), p. 244.